

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ענייני לשון בספר קבלה שבכתב-יד

א. - מִתְּמַקֵּם -

הפועל מקום, הגזור מן מקום, (בעיקר בבניינים הכבדים: מיקום, מוקם התמקם) הוא חידוש של ימינו. ברם, נראה שלידתו קדמה לדורנו בלא פחות משש מאות שנה. הא כיצד?

ר' יוסף בן שלום אשכנזי¹, המכונה ר' יוסף הארוך, נולד באשכנז וחי בספרד בראשית המאה הי"ד, היה מקובל גדול ונסה להשפעה רבה. אפילו האר"י, שלא הרבה לחלוק שבחים למקובלים וסקדמותו, מזכירו בהערכה רבה². מכתביו נדפס פירושו לספר יצירה, ולמן המאה הט"ו³ ייחסו פירוש זה לראב"ד. חשוב ביותר פירושו לפרשת בראשית מתוך מדרש בראשית רבה, והוא טרם ראה אור בדפוס, אבל שני כתבי-יד ממנו נמצאים בספרייה הלאומית בפריס (מס' 841 ומס' 842). אחד הדברים המציינים ר' יוסף זה הוא ניסיונו

1. ר' מה שכתב עליו פרופ' ג' שלום בקרית ספר, שנה ד', עמ' 286—302, ושנה ה', עמ' 263—266.

2. ר' G. Scholem, Major Trends in Jewish Mysticism, 1961⁴, עמ' 255.

3. ר' שלום, כתבי-יד בקבלה, ירושלים תר"ף, עמ' 80.

לשלב פילוסופיה וקבלה. והנה בכ"י מס' 842 דף 11 אנו קוראים ⁴:

„גדר המקום הוא תכלית מקיף שוה נבדל⁵ ר"ל שתכליתו של הגשם אשר הוא שטחו והוא מקיפו מכל צד ולא מוסיף ולא גורע מן הגוף אשר הוא מתמקם במקום הוא ונבדל⁶ ממנו ואינו חלק מחלקי הגוף המתמקם. מכאן למדנו שכל גוף יתחייב לו מקום ומי שאינו גוף לא יצטרך למקום“.

במקורות אחרים מצאנו להוראה זו מן הפועל קום בינוני פעל ובינוני התפעל: מקומם, מתקומם. כך מובא במילונייהם של קלצקין⁷ ושל בן־יהודה. הצורה מתמקם לא נודעה עד כה ממקורות, שקדמו לימינו.

אגב, יצירת פעלים דינומינטיביים (גזורי שם) אינה נדירה כלל וכלל בספרות ימי־הביניים. אביא כאן עוד דוגמה אחת, היא הצורה מתמדרגות, הנמצאת במאמר „שערי צדק“, שחיבר כנראה אחד מתלמידי ר' אברהם אבולעפיה⁸.

4. בכ"י פריס 841 דף 17 a.

5. בכ"י 841: שוין בדל.

6. כאן עדיפה גרסת 841: והוא נבדל.

7. יעקב קלצקין, אוצר המונחים הפילוסופיים, ברלין תרפ"ח.

חלק שני, עמ' 265—267, 327.

8. ר' במאמרו של ג' שלום, קרית ספר, שנה א' עמ' 127—139.

המלה מתמדרגות נמצאת שם בעמ' 130.

דִּיאָדֶרְבִּיז כִּי צִבֵּי הַמַּקְוִים הוּא תַּעֲלֵה מִקְוֵיךָ שׁוּי עֵבֶל לֹא אֲשַׁעֲנֶנּוּ
 אֶל הַנָּשִׂים אֲשֶׁר הִינֵּה אֲשֶׁתוֹ וְהוּא מִקְוֵיךָ מִלְּפֶנֶס וְלֹא מִלְּפִיךָ
 וְלֹא צִבֵּיךָ מִן הַנְּעֻף אֲשֶׁר הִינֵּה מִהַמְּקֵס מִקְוִים הִנֵּה וְעֵבֶל מִקְוֵי וְאִיטוֹרָה
 אֶל מִלְּפִיךָ הַנְּעֻף הַמְּעַרְבֵּקִים. רַחֵם לַמְּדֵנָה אֶכְלַעֵךְ יִהְיֶינָה לְמִקְוִים וְנִי

מתוך כ"י פריס 842

זֶל אֲתַעֲלֵת אֶל הַנָּשִׂים אֲשֶׁר הוּא שְׂמֵנו וְהוּא מִקְוֵיךָ מִלְּפֶנֶס
 וְלֹא מִלְּפִיךָ וְלֹא צִבֵּיךָ מִן הַנְּעֻף אֲשֶׁר הוּא מִתְּעַקֵּס מִקְוִים
 וְהוּא צִבֵּיךָ מִנְּעֻף וְאִיטוֹ מִלְּפִיךָ מִקְוֵיךָ הַמְּעַרְבֵּקִים מִלְּפִיךָ
 לַמְּדֵנָה אֶכְלַעֵךְ יִהְיֶינָה לְמִקְוִים וְנִי אִיטוֹ מִקְוֵיךָ יִצְטַרְךָ

מתוך כ"י פריס 841

חרות ומערכת נחונה להנהלת המסרייה הלאומית בפאריס על הרשות לפרסם תצלומים אלה וכן
 למכור לתצלומי כתב-יד על-יד ביהמספרים הלאומי והאוניברסיטאי שהכין תצלומים אלה לפרסום.

ב. שורק וקבוץ שפתים

הכינוי קבוץ שפתים לסימן שלוש הנקודות שמתחת לשורה, מקורו, כנראה, אצל ר' משה הסהן ג'יקטילה, במאה הי"א. אך מעניין מאוד לקרוא בפירוש ספר יצירה לר' יוסף הנ"ל¹ הבחנה בין ספרדים לאשכנזים, כאילו הספרדים מכנים את סימן שלוש הנקודות קבוץ שפתים, ואילו האשכנזים -- שורק. שכן הוא כותב:

“... שהן שלוש נקודות כעין שורק. והוא הקבוץ שפתים שאנו אומרים, כי האשכנזים קוראים לקבוץ שפתים שלנו שורק.”

אמנם אין עניינו של ר' יוסף אשכנזי בדקדוקי לשון. אך, כמסיח לפי תומו, מעניינת עדותו. ושמא יש עדויות נוספות בנות זמנו, ותהא בכך חשיבות לחקר תולדות סימני הניקוד וכינויהם.

על כן נדמה לי, שאפשר להביא כמקור נוסף את ר' בחיי בן אשר, אף הוא איש ספרד, שחי בסוף המאה הי"ג. בפירושו לבראשית יח, ג הוא כותב:

“כשתשימנה [את הנקודה] על האות מלמעלה יהיה חולם, באמצע האות יהיה שורק... ואם בשבא ישוב קבוץ שפתים.”

אמנם אין מקור זה מלמד מאומה על הנהג האשכנזי, אך לפחות לגבי ר' בחיי הספרדי ברור מכאן, שקבוץ שפתים

1. בפירושו לפרק א', משנה ט', בדפוס ורשא עמ' 60.

משמש בפיו בהוראת שלוש הנקודות, ונמצאת עדותו של ר' יוסף אשכנזי מקוימת בחלקה הראשון.

ג. למקורות הפתגם

”המלים כגופות והטעמים כנשמות”

לפתגם זה המיוחס לר' אברהם אבן עזרא, כבר הובאו מקורות שונים (עי' לשוננו לעם קנג—קנד, עמ' 3—8). דברים קרובים לעניינו נמצאים בכתבי ר' יוסף אשכנזי הנ"ל.

1) בפירושו לפ' בראשית, כת"י פריס 842, דף 38,

הוא כותב:

”... דרישת מהות הנשמות מכח החיה של כתר עלין והן חיות של האותיות והן סבת גלגולם ותנועתם והן חמש נגד נפש רוח נשמה חיה יחידה”. ובהמשך הוא דורש דרישות מיסטיות על הסימנים המקבילים: חירק, שורק, פתח, קמץ וחולם.

2) בפירושו לספר יצירה, סוף משנה א' מפרק ה' ¹,

הוא כותב:

”ולפיכך יתגלגלו הנקודות באותיות והם חיותם כמו הנשמה חיות לגוף”.

3) כדאי להביא כאן גם דברי מקובל אחר, שהושפע כנראה מר' יוסף אשכנזי, הוא ר' מאיר בן שלמה אביסהולה,

1. בדפוס ורשא עמ' 111.

מחבר: הפירוש "אור הגנוז" לספר הבהיר³. וכה דבריו:
"כל הנקודות באותיות כנשמה בגוף,
כשם שאי אפשר לגוף בלא נשמה לחיות, כך אי אפשר
להתנועע בלי ניקוד".

מרדכי בן-אשר

נוספות לשאלה: שווא או חטף?

לשאלתה של התלמידה שרה ע' השיב מ"מ בשם המזכירות
המדעית (לשונו לעם קס"ג, עמ' 29-31). בדין הצביע מ"מ על
שתי אפשרויות הניקוד, בשווא נח ובחטף, ובדין קבע, כי שתי
הדרכים כשרות הן.

רצוני להוסיף הערות אחדות בסוגיה זו. מן הראוי היה לנסח
את השאלה: "שווא או חטף"? (ולאו דווקא חטף-פתח), שהרי
אותה בעיה קיימת גם לגבי חטף-סגול ולגבי חטף-קמץ:
יְחֻזַּק / יְחֻזְק; יְחֻזֵּק / יְחֻזֶּק.

בשאלת ניקוד הגרוניות עסקו טובי המדקדקים מפאת העניין
הרב שבה. הם ניסו לגלות את החוקים, שעל פיהם נקבעת
החלוקה בין השווא הנח ובין תנועת החטף; אך הם הודו למעשה

2. ר' על כך ג' שלום, כתבייד בקבלה, ירושלים תר"ץ, עמ'

147 (בשיחה בע"פ הוכיח זאת פרופ' שלום ממקורות נוספים).

3. אני מצטט ע"פ ספר הבהיר, מהדורת הרב ר' מרגליות,

ירושלים תשי"א, סעיף מ'.